

DEREGULACIJA TRŽIŠTE ELEKTRIČNE ENERGIJE I UTICAJ GLOBALNIH POREMEĆAJA NA NJEGOVO FUNKCIONISANJE

DEREGULATION OF THE ELECTRICITY MARKET AND THE IMPACT OF GLOBAL CRISIS ON ITS FUNCTIONING

Dragana BARJAKTAREVIĆ, Negica RAJAKOV Agencija za energetiku Republike Srbije, Srbija
Željko MARKOVIĆ, Deloitte d.o.o. Beograd, Srbija
Aca MARKOVIĆ, Agencija za energetiku Republike Srbije, Srbija

KRATAK SADRŽAJ

Deregulacija tržišta energije podrazumeva prepuštanje prometa robe i usluga delovanju tržišnih zakonitosti. U oblasti električne energije može se govoriti o deregulaciji onog dela tržišta koje se smatra otvorenim, odnosno u delu gde se cena električne energije slobodno formira.

Proces regulatorne reforme, koji je započet pre više od tri decenije, uveo je konkurenciju u segment privrednih delatnosti koje su ranije bile kontrolisane od strane monopola, preduzeća u državnoj svojini, vlade ili vladinih agencija, a sa ciljem da se ohrabre novi privredni subjekti da aktivno učestvuju na tržištu energije. Vremenom, usled pronalaženja odgovarajućeg balansa po pitanju regulisanog i deregulisanog dela tržišta električne energije, pojavili su se novi izazovi koji su zahtevali odgovarajuće redizajniranje postojećeg tržišta.

Promene izazvane tranzicijom elektroenergetskog sektora zbog potreba za dekarbonizacijom proizvodnje električne energije uslovljavaju pojavu novih učesnika na ovom tržištu, kao i uspostavljanje novih odnosa. To zahteva od učesnika na ovom tržištu da usklade svoje ponašanje shodno izmenjenim zahtevima. Sa druge strane promene izazvane velikim društvenim poremećajima stavljaju na test spremnost za dekarbonizacijom i u velikoj meri unose poremećaje i u funkcionisanje samog tržišta električne energije. Sve navedeno predstavlja svojevrsan izazov za dizajn tržišta električne energije.

U radu se najpre ispituje uspostavljanje odgovarajućih mehanizama koji treba da omoguće neometano funkcionisanje tržišta električne energije i s tim u vezi, se ispituju propisani uslovi za uspostavljanje tržišta energije. Dalje se daje osvrt na usklađivanje domaćih propisa sa propisima EU, kao i na institucionalne mehanizme za funkcionisanje ovog tržišta.

Na kraju se ispituje otpornost internog tržišta električne energije u Srbiji u uslovima poremećaja na tržištu izazvanim velikim društvenim poremećajima poput globalne COVID pandemije ili krizi izazvanoj ratom u Ukrajini.

Ključne reči: regulatorna reforma, deregulacija, tržište električne energije, institucionalni mehanizmi za funkcionisanje tržišta električne energije, usklađivanje propisa Republike Srbije sa propisima EU, energetska kriza.

ABSTRACT

Deregulation of the energy market implies leaving the trade of goods and services to the operation of market laws. In the field of electricity, we can talk about deregulation of that part of the market that is considered open, i.e. in the part where the price of electricity is freely formed.

The regulatory reform process, which began more than three decades ago, has introduced competition into the segment of economic activities previously controlled by monopolies, state-owned enterprises, government, or government agencies, with the aim of encouraging new businesses to actively participate in the energy market. Over time, due to finding the right balance in terms of regulated and deregulated part of the electricity market, new challenges have emerged that required appropriate redesign of the existing market.

The changes caused by the transition of the electricity sector due to the need for decarbonization of electricity production condition the emergence of new participants in this market, as well as the establishment of new relationships. This requires market participants to adjust their behavior to the changed requirements. On the other hand, the changes caused by major social disturbances put the readiness for decarbonization to the test and to a

large extent bring disturbances to the functioning of the electricity market itself. All the above is a challenge for the design of the electricity market.

The paper first examines the establishment of appropriate mechanisms that should enable the smooth functioning of the electricity market, and in this regard, examines the prescribed conditions for the establishment of the energy market. The following is a review of the harmonization of domestic regulations with EU regulations, as well as the institutional mechanisms for the functioning of this market.

Finally, the resilience of the internal electricity market in Serbia and in the region and EU, in the conditions of market disturbances caused by major social disturbances such as the global COVID pandemic or the crisis caused by the war in Ukraine, is examined.

Key words: deregulation, electricity market, electricity market design, harmonization of the regulations of the Republic of Serbia with the regulations of the European Union, energy crisis.

1. UVOD

Uverenje prema kojem se uz pomoć tržišnih mehanizama može značajno poboljšati energetska efikasnost, uz istovremeno obezbeđivanje sigurnosti snabdevanja i održivog razvoja energetskih sektora koji su povezani mrežama, pojavilo se pre više od tri decenije.

Regulatorna reforma uvodi konkurenciju u segment privrednih delatnosti, koje su ranije bile kontrolisane od strane monopola, preduzeća u državnoj svojini, vlade ili vladinih agencija a sa ciljem da se ohrabre novi privredni subjekti da aktivno učestvuju na tržištu energije. S tim u vezi, regulacija podrazumeva postojanje politički i ekonomski nezavisnog regulatornog tela, koje ima ovlašćenje da donosi obavezujuće akte za energetske subjekte. Ona se sastoji od tri ključna elementa, a to su: privatizacija, strukturno prilagođavanje i slobodan pristup energetskim mrežama. Deregulacija tržišta energije podrazumeva prepuštanje prometa robe i usluga, na ovom tržištu, delovanju tržišnih zakonitosti.

U oblasti energetike ne može se govoriti o potpunoj deregulaciji, imajući u vidu da su samo neke cene deregulisane i to one cene u delu tržišta energije koje se naziva „otvorenim“, gde električna energija i prirodni gas imaju tretman robe (1) za razliku od regulisanih cena, kao što su cene pristupa sistemu za prenos i distribuciju električne energije, transport i distribuciju prirodnog gasa, cene pristupa skladištu prirodnog gasa i druge, imajući u vidu da se obavljanje navedenih delatnosti odvija putem prirodnih monopola¹, pa sa te strane treba da bude regulisano. S tim u vezi, možemo zaključiti da su regulacija i deregulacija u stalnoj interakciji.

Kako bi regulacija tržišta energetike bila što objektivnija, regulatorna tela bi trebalo politički, hijerarhijski, materijalno i u svakom smislu da budu nezavisna od uticaja države i učesnika na tržištu energije (2). S tim u vezi, propisima Evropske unije u oblasti energetike utvrđena je obaveza država članica da daju ovlašćenja određenom „regulatornom telu“ da svojim odlukama utiče na tržišna ponašanja i de facto reguliše odnose na tržištu. Ova obaveza je posledica balansa između „regulacije“ i „deregulacije“ tržišta. Navedeni proces nazvan je regulatornom reformom.

2. ULAZAK ENERGETSKOG SEKTORA U TRŽIŠNE REFORME

Republika Srbija je ušla u reforme energetskog sektora, usaglašene sa propisima Evropske unije, donošenjem Zakona o energetici iz 2004. godine, kao i potpisivanjem i ratifikovanjem Ugovora o osnivanju Energetske zajednice između Evropske zajednice i Republike Albanije, Republike Bugarske, Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske, Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, Republike Crne Gore, Rumunije, Republike Srbije i Privremene Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Ovim ugovorom su preuzete obaveze vezane za razvoj tržišta energije, obnovljive izvore energije, energetska efikasnost i zaštitu životne sredine (3).

2.1. Usklađivanje domaćih propisa sa propisima EU kao uslov ulaska energetskog sektora u tržišne reforme

Donošenjem Zakona o energetici 2011. godine u potpunosti je implementiran Drugi energetski paket i delovi Trećeg paketa Evropske unije (koji je usvojen avgustu 2009. godine). U vezi sa potpunom primenom seta energetskih propisa Evropske unije, nazvanih Treći energetski paket, Skupština Republike Srbije donela je 29.

¹ Prirodni monopol je takav oblik tržišne nesavršenosti kod kojeg jedan privredni subjekt može da opslužuje ceo sektor na tržištu sa većom efikasnošću u odnosu na veći broj konkurentnih subjekata. U takvoj situaciji, kako raste promet roba i usluga, privredni subjekt je u mogućnosti da naplaćuje sve niže cene a da pritom nastavi da ostvaruje prihod. U takvoj situaciji koegzistencija više privrednih subjekata postaje neodrživa.

decembra 2014. godine novi Zakon o energetici, kojim su proširena ovlašćenja nezavisnog regulatornog tela - Agencije za energetiku Republike Srbije i pojačana funkcionalna i finansijska nezavisnosti ove institucije, u skladu sa zahtevima direktiva Evropske unije.

Polazeći od član 288. stav 3. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, koji kaže da „direktiva obavezuje svaku državu članicu kojoj je upućena u pogledu ciljeva koji treba da se postignu, prepuštajući nacionalnim organima da izaberu formu i sredstva izvršenja,“ Republika Srbija je pristupila izmeni svojih relevantnih propisa u ovoj oblasti.

Novi energetska paket propisa pod nazivom „Čista energija za sve Evropljane“ uvodi novine po pitanju uloge potrošača na tržištu električne energije. S tim u vezi, oni sada postaju aktivni učesnici u energetska tranziciji, shodno trendu u Jugoistočnoj Evropi koji nalaže veći izbor dobavljača (što znači da potrošači mogu da upoređuju cene i naprave odgovarajući izbor), jačanje prava potrošača, njihovo učešće u proizvodnji sopstvene obnovljive energije koju će unositi u mrežu. Drugim rečima, oni više ne mogu ostati pasivni posmatrači, već se od njih očekuje da uzmu aktivno učešće postavljajući se u središte ovih promena. Takvo ponašanje treba da dovede do neophodnih investicija kako bi se obezbedila sigurnost snabdevanja, kao i manji uvoz energije (4).

Treba imati u vidu i činjenicu da se pored energetska krize, koja je prouzrokovana korišćenjem resursa u mnogo većem obimu nego što je prirodi potrebno da ih obnovi, a u najnovije vreme i krizom izazvanom ratom u Ukrajini, Evropa suočava i sa ekološkom krizom koja je izazvana klimatskim promenama. Da bi se ekološka kriza prevazišla potrebno je izmeniti navike koje se odnose na dosadašnji, preovlađujući način proizvodnje i potrošnje energije. Svakako, ključ nove industrijska revolucije zasnovane na održivom razvoju jesu zelene tehnologije (5).

Stoga je, upravo, svrha donošenja ovog paketa propisa prilagođavanje energetska sektora novim izazovima našeg vremena – klimatskim promenama. S obzirom da se ovaj sektor nalazi na putu tranzicije ka čistoj energiji, očekuje se da će u budućnosti, primenom ovih propisa, koristiti imati potrošači i to kako sa ekonomskog, tako i sa ekološkog stanovišta.

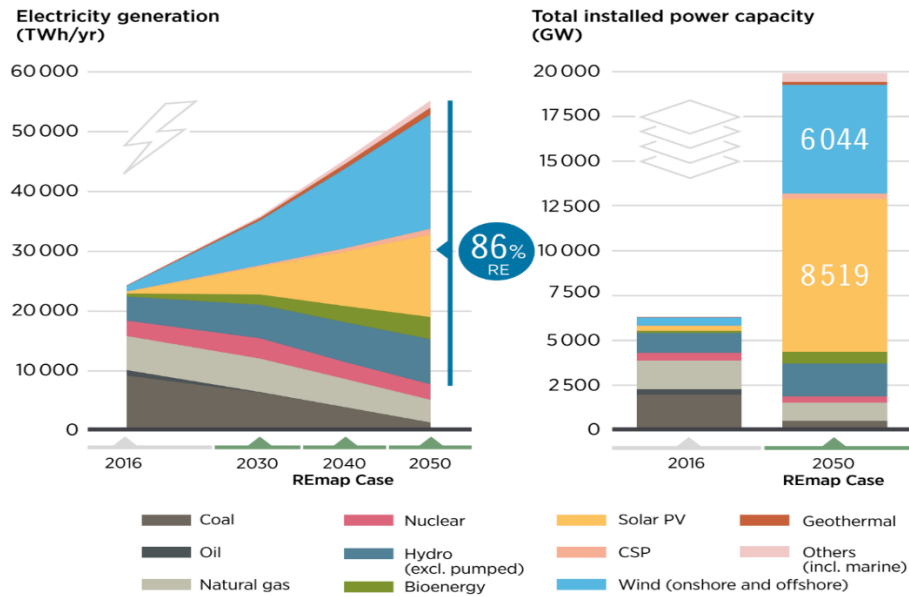
2.2. Institucionalni i tržišni mehanizmi neophodni za funkcionisanje tržišta električne energije

U elektroenergetskom sektoru, uspostavljene su institucije i tržišni mehanizmi koji uglavnom funkcionišu. Promene izazvane tranzicijom elektroenergetskog sektora zbog potreba za dekarbonizacijom proizvodnje električne energije uslovljavaju pojavu novih učesnika na ovom tržištu, kao i uspostavljanje novih odnosa. Sa druge strane promene izazvane velikim društvenim poremećajima stavljaju na test spremnost za dekarbonizacijom i u velikoj meri unose poremećaje i u funkcionisanje samog tržišta električne energije. Sve navedeno predstavlja svojevrsan izazov za dizajn tržišta električne energije.

Stoga su se morali razviti mehanizmi, odnosno morao se pronaći način kako bi se razvila proizvodnja energije iz obnovljivih izvora. Među ovim izvorima prednjače, kada se uzmu u obzir tehnološki napredak i trendovi u izgradnji, elektrane na vetar i solarne elektrane (6).

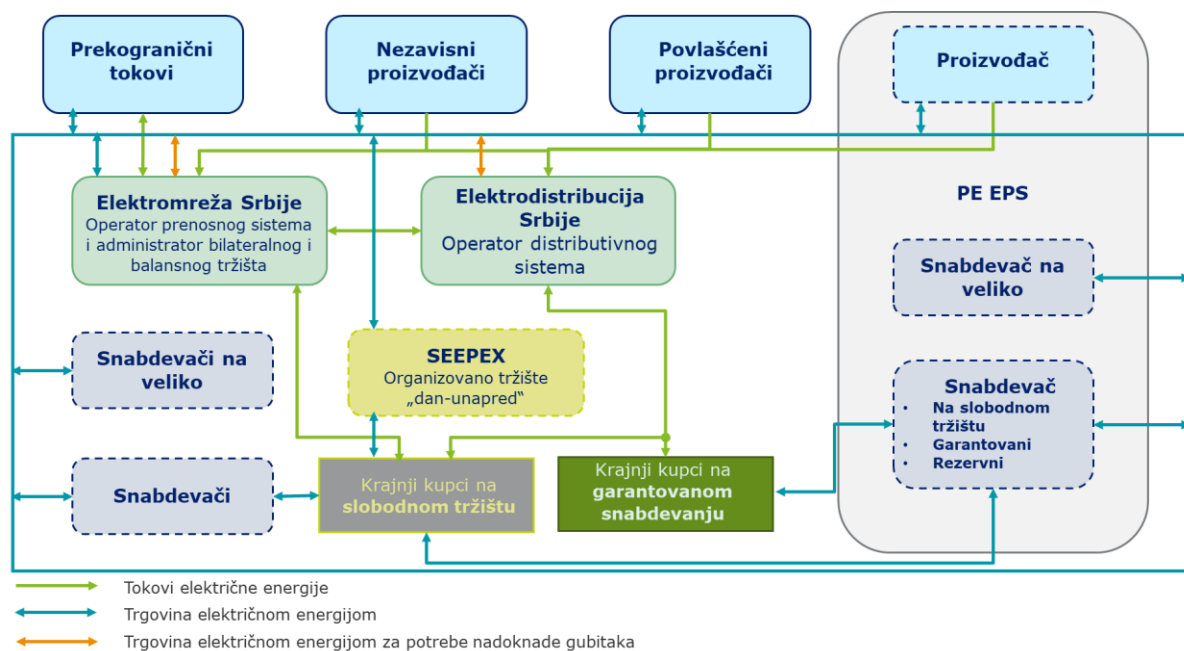
Prema prognozi Međunarodne asocijacije za obnovljive izvore energije (International Renewable Energy Association – IRENA), očekuje se da će proces dekarbonizacije proizvodnje električne energije biti završen do 2050. godine. Navedeno znači da energenti kao što su ugalj i nafta više neće biti prisutni u proizvodnji električne energije, dok će prirodni gas i dalje biti u upotrebi ali će se postepeno smanjivati njegovo korišćenje (7).

Na Slici 1 se vidi da se, prema navedenoj prognozi, očekuje da će obnovljivi izvori energije činiti 86% ukupne proizvodnje energije do 2050. godine. Od toga, 3/5 proizvodnje bi trebalo da dolazi iz solarnih elektrana i elektrana na vetar. Dalje se procenjuje da će 2050. ukupna instalisana snaga foto-naponskih elektrana biti oko 8.500 GW, a elektrana na vetar oko 6.000 GW, dok će ostale tehnologije, kao što su elektrane na biomasu, elektrane za konverziju morskih talasa, plime i oseke, kao i geotermalne elektrane imati neuporedivo manje učešće od vetroelektrana i solarnih elektrana.

Slika 1: Prognozirani trend porasta globalne potrošnje električne energije i struktura (Izvor: IRENA)

Kada je u pitanju naša zemlja, na tržištu električne energije JP EPS ima dominantnu poziciju. Licencu za snabdevanje krajnjih kupaca imalo je 65 snabdevača, krajem 2020. godine, a za snabdevanje na veliko takođe 66 snabdevača i tržište je otvoreno i za njihovu ponudu. Ipak, EPS prodaje 89,4% ukupno finalno potrošene energije, jer nudi električnu energiju po povoljnijim cenama. Na slobodnom tržištu je po tržišnim cenama u 2016. godini prodato 43% električne energije (8).

Slika 2: Šema tržišta električne energije krajem 2020.godine (Izvor: AERS, analiza autora)

3. TRŽIŠTE ELEKTRIČNE ENERGIJE U REGIONU I EU

Kada se posmatra tržište električne energije u regionu i u Evropskoj uniji, uočava se da je od donošenja Trećeg energetskeg paketa propisa 2009. godine značajno unapređena konkurencija u sektoru proizvodnje i snabdevanja. Proizvodnja iz obnovljivih izvora energije sve više se podstiče, iz razloga što ovi vidovi energije manje zagađuju

životnu sredinu i pomažu proces dekarbonizacije. Kupci su dobili pravo da biraju snabdevača na tržištu, a došlo je i do razvoja novih poslovnih modela vezano za kupce koji doprinose dinamičnijem razvoju tržišta. Pod ovim se misli na upravljanje potrošnjom, u kom slučaju kupci imaju mogućnost da kada i kako im to odgovara, pomere ili smanje svoju potrošnju kao reakciju na cene koje važe u različitim vremenskim intervalima u danu ili u zamenu za neku vrstu podsticaja. Zatim na skladištenje energije, kao jedan od alata za upravljanje potrošnjom, kao i neto merenje potrošnje za one kupce koji imaju vlastitu proizvodnju. Cilj integracije tržišta električne energije u EU je da se minimiziraju troškovi za obezbeđivanje sigurnog i pristupačnog snabdevanja električnom energijom jer se putem zajedničkih pravila tržišta, spajanjem tržišta i efikasnim korišćenjem prekogranične infrastrukture postiže bolje korišćenje resursa na zajedničkom prostoru (10).

U tu svrhu doneta je Direktiva 2019/944 Evropskog parlamenta i Saveta, 5. juna 2019. o zajedničkim pravilima za unutrašnje tržište električne energije i izmeni Direktive 2012/27 EU za energetska efikasnost (11). Novi paket nosi poruku „Čista energija za sve Evropljane“, a njegova primena otvara nove mogućnosti i za proizvođače, kao i za potrošače. Kupci dobijaju pravo da sami organizuju sopstvenu proizvodnju kako bi zadovoljili svoje potrebe, pri čemu mogu viškove proizvedene energije da plasiraju u sistem. Zatim se unapređuje nadzor nad stanjem u sistemu, kao i na tržištu električne energije i omogućava se blagovremeno delovanje zahvaljujući razvoju naprednih računarskih, mernih, komunikacionih i upravljačkih sistema.

Imajući u vidu promene u budućnosti, u skladu sa pravnim okvirom Energetske zajednice, može se zaključiti da se većina očekivanih promena odnosi na poslove vezane za nadzor tržišta, koji će se intenzivno proširivati, a potom i na primenu nove regulative u smislu promena u podsticajnim merama za smanjenje emisija gasova koji izazivaju efekat staklene bašte, na koji način bi se podržalo ostvarenje ciljeva iz Pariskog sporazuma i dao doprinos u borbi protiv klimatskih promena. Sve to, uz funkcionisanje tržišta u uslovima povećanog udela obnovljivih izvora energije u ukupnom energetsom miksu Srbije, kao i razvoj pametnih mreža, otvara brojna pitanja, kao što su: investicije u nove energetske objekte, cena električne energije, da li se potrebe kupaca mogu zadovoljiti isključivo upotrebom „zelene“ energije, koji su benefiti od njihove upotrebe, nova radna mesta i brojna druga pitanja, sa kojima ćemo se suočiti u budućnosti. (12)

4. TRŽIŠTE ELEKTRIČNE ENERGIJE U SRBIJI

Tržište električne energije u Srbiji obuhvata bilateralno, balansno i organizovano tržište. Bilateralno tržište električne energije se uređuje kroz skup bilateralnih ugovora i sporazuma potpisanih sa susednim operatorima prenosnih sistema, kao i Pravilima o radu prenosnog sistema i Pravilima o radu tržišta. Balansno tržište se uređuje kroz skup procedura na kojima se zasniva balansni mehanizam. Učešće na balansnom tržištu uređuje se ugovorom koji operator prenosnog sistema zaključuje sa učesnikom na tržištu električne energije, u skladu sa pravilima o radu tržišta električne energije (13).

Organizovano „dan-unapred“ tržište električne energije SEEPEX a.d. Beograd je najrazvijenije organizovano „dan-unapred“ tržište u regionu, na kome je, zaključno sa 2020. godinom, bilo registrovano 22 aktivna učesnika. Ukupna količina električne energije koja je u 2020. bila predmet trgovanja na SEEPEX, iznosila je 2,82 TWh. Prosečna bazna cena na godišnjem nivou je bila 38,97 €/MWh, a najveća satna cena od 165,58 €/MWh je dostignuta 17. decembra 2020. godine u 17 časova. (14)

Imajući u vidu navedeno, odnosno posmatrajući izmene koje se događaju na tržištu energije, činjenica je da je Srbija uspostavila tržište balansiranja i organizovala tržište za „dan-unapred“ a očekuje se i uspostavljanje organizovanog tržišta „unutar-dana“. Sledeći korak jeste utvrđivanje ciljeva za energetska efikasnost, obnovljive izvore i emisije gasova sa efektom staklene bašte za 2030. godinu, pri čemu je potrebno uspostaviti balans između snažnog porasta potrebe za električnom energijom i imperativa dekarbonizacije. S tim u vezi, u toku je i izrada Strategije razvoja energetike za period do 2040. godine sa projekcijama do 2050. godine kako bi se dostigla klimatska neutralnost.(15)

4.1. Pravni osnov za razvoj tržišta električne energije u Srbiji

Za razvoj tržišta električne energije značajni su sledeći propisi i drugi dokumenti:

- Zakon o energetici („Službeni glasnik RS”, br.145/14, 95/18 - dr. Zakon, 40/21);
- Uredba o uslovima isporuke i snabdevanja električnom energijom („Službeni glasnik RS“, br. 63/13, 91/18);
- Metodologija za određivanje troškova priključenja na sistem za prenos i distribuciju električne energije („Službeni glasnik RS“, br. 109/15);

- Metodologija za određivanje cene pristupa sistemu za distribuciju električne energije („Službeni glasnik RS“, br. 105/12, 84/13, 87/13, 143/14, 65/15, 109/15, 98/16, 99/18, 158/20, 71/21);
- Metodologija za određivanje cene pristupa sistemu za prenos električne energije („Službeni glasnik RS“, br. 93/12, 123/12, 116/14, 109/15, 98/16, 99/18, 4/19, 158/20, 71/21);
- Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o radu prenosnog sistema („Službeni glasnik RS“, broj 60/20);
- Odluka o davanju saglasnosti na Plan razvoja prenosnog sistema Republike Srbije za period 2020-2029 (Odluka je objavljena na internet stranici Agencije za energetiku Republike Srbije);
- Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o radu distributivnog sistema električne energije („Službeni glasnik RS“, broj 71/17) i Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o radu distributivnog sistema („Službeni glasnik RS“, broj 14/19);
- Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o radu tržišta električne energije („Službeni glasnik RS“, broj 120/12), Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o izmenama i dopunama Pravila o radu tržišta električne energije („Službeni glasnik RS“, broj 103/21) i Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o izmeni Pravila o radu tržišta električne energije („Službeni glasnik RS“, broj 10/22);
- Odluka o davanju saglasnosti na Odluku o izmeni pravila za raspodelu prekograničnih prenosnih kapaciteta od 22. novembra 2018. godine (Odluka je objavljena na internet stranici Agencije za energetiku Republike Srbije);
- Odluka o davanju saglasnosti na Pravila o objavljivanju ključnih tržišnih podataka („Službeni glasnik RS“, broj 59/19);
- Pravila o promeni snabdevača („Službeni glasnik RS“, broj 65/15, 10/17);
- Pravila o praćenju tehničkih i komercijalnih pokazatelja i regulisanju kvaliteta isporuke i snabdevanja električnom energijom i prirodnim gasom („Službeni glasnik RS“, broj 2/14);
- Odluka o postupku ostvarivanja prava krajnjeg kupca na pristup podacima o sopstvenoj potrošnji električne energije i prirodnog gasa od 27. jula 2016. godine (Odluka je objavljena na internet stranici Agencije za energetiku Republike Srbije);
- Odluka o usvajanju Izveštaja za 2021. godinu o potrebi regulisanja cena električne energije za garantovano snabdevanje od 30.12.2021. godine (Odluka je objavljena na internet stranici Agencije za energetiku Republike Srbije);
- Odluka o usvajanju Izveštaja za 2021. godinu o potrebi regulisanja cena zakupa rezerve snage za sistemske usluge sekundarne i tercijalne regulacije (Odluka je objavljena na internet stranici Agencije za energetiku Republike Srbije);
- Odluka o usvajanju Izveštaja za 2021. godinu o o neophodnosti zadržavanja rezervnog snabdevanja električnom energijom (Odluka je objavljena na internet stranici Agencije za energetiku Republike Srbije);
- Uredba o uslovima i postupku sticanja statusa povlašćenog proizvođača električne energije, privremenog povlašćenog proizvođača i proizvođača električne energije iz obnovljivih izvora energije („Službeni glasnik RS“, br. 56/16, 60/17, 44/18 – dr.zakon, 54/19);
- Uredba o podsticajnim merama za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora i iz visokoeffikasne kombinovane proizvodnje električne i toplotne energije („Službeni glasnik RS“, broj 56/2016, 60/17, 91/18);

Na razvoj elektroenergetskog sektora i tržišta električne energije, ima uticaja i:

- Zakon o energetske efikasnosti i racionalnoj upotrebi energije („Službeni glasnik RS“, broj 40/21);
- Zakon o kontroli državne pomoći („Službeni glasnik RS“, broj ure 73/2019);
- Uredba o garanciji porekla („Službeni glasnik Republike Srbije“ br 82/17) i
- Pravila o izdavanju garancija porekla za Srbiju, koja je donela Skupština EMS a.d. Beograd.

4.2. Novine koje je doneo Zakon o izmenama i dopunama Zakona o energetici i novine u Zakonu o korišćenju obnovljivih izvora energije u odnosu na prethodni regulatorni okvir u oblasti obnovljivih izvora energije

Novine koje je doneo Zakon o izmenama i dopunama Zakona o energetici („Službeni glasnik RS“, broj 40/2021) tiču se promene naziva pojedinih energetske delatnosti (delatnost trgovine naftom, derivatima nafte, biogorivima i komprimovanim prirodnim gasom promenila je naziv u delatnost trgovine naftom, derivatima nafte, biogorivima, biotečnostima, komprimovanim prirodnim gasom, utečjenim prirodnim gasom i vodonikom), a uvedene su i nove energetske delatnosti, kao što su: skladištenje električne energije, snabdevanje na veliko prirodnim gasom,

namešavanje biotečnosti sa gorivima naftnog porekla i proizvodnja vodonika. Dodati su i novi pojmovi kao što su: kupac-proizvođač, napredni meri sistemi, skladišta električne energije, snabdevanje na veliko prirodnim gasom i drugi. Potom, unete su i nove usluge poput usluge punjenja električnom energijom vozila sa električnim ili kombinovanim električnim i drugim pogonom. Dakle, bilo je potrebno da se prepoznaju novi učesnici na tržištu, kao što su: kupci koji proizvode električnu energiju, grupe kupaca koji udruženo nastupaju na tržištu sa svojom potrošnjom i proizvodnjom, agregatori, upravljiva potrošnja, kapaciteti za skladištenje električne energije i stanice za punjenje električnih vozila.

Najvažnije novine u Zakonu o korišćenju obnovljivih izvora energije, u odnosu na prethodni regulatorni okvir u oblasti obnovljivih izvora, su: 1) postojanje dva modela podsticaja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora: fid-in tarife i tržišne premije; 2) uvođenje novog učesnika na tržištu električne energije – kupac-proizvođač; 3) zabrana izgradnje hidroelektrana u zaštićenim područjima; 4) integrisani nacionalni i energetske klimatski planovi; 5) zajednica obnovljivih izvora energije i 6) obnovljivi vodonik (16).

Kada su u pitanju nadležnosti Agencije za energetiku Republike Srbije, one su navedenim zakonima proširene a samim tim ojačana je i uloga ovog regulatornog tela.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o energetici Agencija je dato u nadležnost da donosi i metodologije za određivanje cena pomoćnih usluga, procenu ulaganja i rizike za strateške infrastrukturne projekte u oblasti električne energije, prirodnog gasa i nafte i za utvrđivanje troškova, način nadoknade i raspodele troškova između nominovanog operatora tržišta i operatora prenosnog sistema i da odobrava ove troškove ako su opravdani. Kada su u pitanju pravila koja donosi Agencija, nadležnosti Agencije proširene su na donošenje pravila o sprečavanju zloupotreba na tržištu električne energije i prirodnog gasa. Vezano za akte koje donosi Agencija, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o energetici u poslove ovog regulatornog tela spada i donošenje uputstva za pripremu mrežnih pravila usklađenih sa obavezama Republike Srbije potvrđenim međunarodnim sporazumima. U nove nadležnosti Agencije spada i davanje saglasnosti na pravila za priključenje objekta na prenosni sistem, plan razvoja sistema za distribuciju prirodnog gasa, sa planom investicija, metodologiju koju donosi subjekt kome je odobreno izuće od primene regulisanih cena pristupa prenosnom sistemu električne energije, transportnom sistemu prirodnog gasa i sistema za skladištenje prirodnog gasa, akt operatora distributivnog sistema prirodnog gasa kojim se utvrđuje visina troškova priključenja tipskim priključcima u skladu sa metodologijom i pravila za obustavu i ponovno pokretanje tržišnih aktivnosti. Zatim, ovlašćenja Agencije proširena su na praćenje aktivnosti u vezi realizacije planova investicija operatora sistema na koje je dala saglasnost, odobravanje ograničenja definisana članom 117. ovog zakona. odlučivanje po zahtevu za primenu derogacija u postupku priključenja i vođenje registra svih derogacija i postupanje u skladu sa ovlašćenjima propisanim zakonom kojim se uređuju obnovljivi izvori energije, kao i energetska efikasnost. Potom, Agencija obezbeđuje nediskriminatorni pristup sistemima, kao i efektivnu konkurenciju i efikasno funkcionisanje tržišta električne energije i prirodnog gasa, kroz praćenje nominovanog operatora tržišta i primenu pravila za raspodelu prekograničnih transportnih kapaciteta u saradnji sa regulatornim telima drugih država.

Zakon o korišćenju obnovljivih izvora energije na nov način sagledava ulogu AERS-a u primeni ovog Zakona. Agencija za energetiku Republike Srbije dobila je nove nadležnosti koje se ogledaju u praćenju razvoja organizovanog unutardnevnog tržišta električne energije, proceni efekata sistema podsticaja na tržište električne energije, krajnje kupce, investicije u sektoru elektroenergetike, određivanje maksimalne tržišne premije ili maksimalne otkupne cene za električnu energiju po kWh, a za potrebe aukcija, određivanje posebne maksimalne fid-in tarife za električnu energiju po kWh, za rekonstruisane elektrane, kao i propisivanje Metodologije za određivanje maksimalne fid-in tarife, u slučaju dodele fid-in tarifa u postupku aukcija, čiju visinu učesnici aukcija ne mogu da premaše svojim ponudama na aukciji.

5. POREMEĆAJI NA TRŽIŠTU ELEKTRIČNE ENERGIJE IZAZVANI GLOBALNOM COVID PANDEMIJOM I RATOM U UKRAJINI

Mere koje se odnose na povećanje energetske efikasnosti i prelazak na obnovljive izvore energije preduzimaju se iz razloga što je energetska kriza sve prisutniji problem u celom svetu, za koji se procenjuje da će godinama postajati sve veći (17).

5.1. Otpornost tržišta električne energije u EU u uslovima poremećaja na tržištu

Iako statistike pokazuju da se stopa energetske zavisnosti Evropske unije stabilizovala poslednjih godina, ipak više od polovine energije Evropske unije dolazi iz zemalja van Evropske unije. Većina energije koja se uvozi u Evropsku uniju dolazi iz Rusije, čiji su sporovi sa tranzitnim zemljama pretili da poremete snabdevanje poslednjih

godina. Zabrinutost oko sigurnosti snabdevanja energijom iz Rusije, dodatno je ojačana konfliktom u Ukrajini. Stoga se na tržištu nafte i gasa uvode nove mere, kako bi se sprečile ili bar ublažile posledice potencijalnih poremećaja u snabdevanju, a takođe i kreirali mehanizmi koordinacije kako bi države članice mogle da reaguju odmah u hitnim slučajevima.

Stoga, ova oblast dobija sve više na značaju, posebno imajući u vidu najnoviju energetska krizu u 2021. godini izazvanu globalnim povećanjem cena energije, odnosno sve većim troškovima, usled globalnog rasta cena nafte, uglja i gasa.

Poremećaji na tržištu izazvani velikim društvenim poremećajima poput globalne COVID pandemije i krize izazvane ratom u Ukrajini doveli su do rasta cena energenata (gas, električne energije i nafte) na svetskom tržištu. Stručnjaci procenjuju da će ekonomske posledice trajati godinama.

Kako bi se ublažile navedene posledice, zemlje članice EU odgovorile su primenom različitih mera koje su smatrale najadekvatnijim po njihovo stanovništvo i privredu. Nemačka, Francuska, Italija i Španija najavile su planove za smanjenje poreza ili finansiranje popusta na gorivo, struju ili prirodni gas, u nastojanju da zaštite svoje ekonomije od povećanja troškova za preduzeća i pada raspoloživog prihoda za potrošnju. Međutim, postoje mišljenja da bi primena navedenih mera (smanjivanje poreza ili carina na energiju, zatim paket nemačke vlade koji uključuje "vremenski ograničenu i usko definisanu subvenciju troškova" za kompanije čiji su se troškovi električne energije barem udvostručili od prošle godine), kao i drugih mera poput regulisanja maloprodajnih i veleprodajnih cena energije, zatim ograničavanje povećanja računa za struju u domaćinstvima, mogla destimulisati domaćinstva i preduzeća da smanje potrošnju električne energije i goriva, dok bi istovremeno otežavali odvikavanje od oslanjanja na ruska fosilna goriva. Ovo iz razloga što bi niža potrošnja energije u domaćinstvima mogla dovesti do smanjenja zavisnosti od ruske uvozne energije (18).

Određivanje referentne cene energije za EU bi prema mišljenju analitičara i ekonomista moglo dovesti do manje motivacije za ulaganje u obnovljive izvore energije. Podsticaji za preko potrebnu obnovljivu proizvodnju električne energije, skladištenje, energetska efikasnost i ulaganja u fleksibilnost bili bi smanjeni jer se na navedene načine nivoi cena električne energije veštački snižavaju. Zaključak je da sve energetske subvencije, na kraju, mogu samo povećati potrošnju energije, prirodnog gasa i uglja i time samo produbiti energetska krizu (19).

Sličan zaključak iznet je i u Konačnoj proceni dizajna veleprodajnog tržišta električne energije EU, koju je objavio je ACER dana 29.04.2022. godine. Razmatrajući sposobnost veleprodajnog tržišta da odgovori na ambiciozno postavljeni cilj - tranzicija ka čistoj energiji, iznet je stav da trenutni dizajn tržišta električne energije obezbeđuje efikasno i sigurno snabdevanje električnom energijom, te da su postojeća tržišna pravila u izvesnoj meri pomogla da se ublaži trenutna kriza, iako ovo tržište nije osmišljeno za „vanrednu“ situaciju u kojoj se EU trenutno nalazi.

Iznoseći svoje stavove o kratkoročnim intervencionističkim merama za ublažavanje uticaja visokih cena, koje su mnoge države članice uvele, ACER smatra da bi loše osmišljene hitne mere ili izvrtnje signalnih cena, mešanjem u formiranje tržišnih cena, moglo da ugrozi teško stečene prednosti koje su do sada postignute i eventualno da povećaju ukupne troškove energetske tranzicije koja je pred nama. Dalje, ACER smatra da što je pristup više intervencionistički, to postoji veća mogućnost da se naruši tržište, posmatrano na dugoročni period.

Stoga, potrebu da se interveniše i preduzimaju mere vezano za funkcionisanje tržišta treba pažljivo razmotriti i ako se za takvim merama i posegne, treba nastojati da se njima utiče na osnovni uzrok problema (trenutna cena gasa). Imajući u vidu navedeno, a shodno ACER-ovoj konačnoj proceni, treba uticati na smanjenje potražnje za gasom (većom upotrebom drugih goriva) ili uložiti dodatne napore u cilju smanjenja cene gasa (npr. pronaći nove izvore snabdevanja) (20).

5.2. Otpornost internog tržišta električne energije u Srbiji u uslovima poremećaja na tržištu

Kao što smo videli u prethodnom odeljku, ozbiljni poremećaji na tržištu, sa jedne strane, kao i potreba za energetska bezbednošću, sa druge strane, primoravaju države, pa i našu, na pronalaženje novih izvora snabdevanja. Imajući u vidu da je Srbija veoma zavisna od ruskog gasa, rešenje treba tražiti u diverzifikaciji (21). S obzirom da je završetak radova na izgradnji gasnog interkonektora između Srbije i Bugarske, na delu gasovoda od Niša do državne granice kod Dimitrograd, planiran za oktobar 2023. godine, sa dužinom od 109 km u Srbiji, to bi izgradnja ovog gasovoda mogla obezbediti veću energetska sigurnost našoj privredi i građanima (22).

S obzirom da je Srbija posvećena borbi protiv klimatskih promena, Zelenoj agendi i energetske tranziciji, to bi se rešenje za nastalu situaciju moglo naći u izvršavanju naših obaveza iz Pariskog sporazuma i Sofijske deklaracije, kako bi Srbija do 2050. godine bila neutralna po pitanju emisija ugljen-dioksida.

U ovakvim uslovima poremećaja na tržištu, primena novih tehnologija i usvajanje novih obrazaca ponašanja mogli bi dovesti do povoljnih ishoda po nas. Konkretno, pri proizvodnji energije rešenje bi bilo u tome da se smanji potrošnja fosilnih goriva i postepeno sve više prelazi na obnovljive izvore energije. S tim u vezi, u Službenom glasniku broj 79/21 objavljena je Odluka o izradi Strateške procene uticaja integrisanog nacionalnog energetskeg i klimatskog plana Republike Srbije za period od 2021. godine do 2030. godine sa projekcijama do 2050. godine na životnu sredinu (23). Navedenim planom utvrđuju se ciljevi za našu zemlju u pitanjima energetske sigurnosti, energetske efikasnosti, unutrašnjeg energetskeg tržišta, konkurentnosti i dekarbonizacije. Drugim rečima ciljevi se odnose na smanjenu potrošnju energije, što veću upotrebu „čiste“ energije, odnosno obnovljivih izvora energije, dostupnost energetske resursa i zasnovanost cena energenata pretežno na tržišnim kriterijumima.

6. ZAKLJUČAK

Energetska kriza koja nas je trenutno pogodila ukazala nam je na činjenicu da nema više jeftine energije, pa stoga svi treba da budemo spremni da, najpre na nivou svakog pojedinca, menjamo svoje navike u potrošnji i shodno tome donosimo racionalnije odluke. Navedeno je važno kako bi kroz ovaj proces što bezbolnije prošli, a samim tim i izvukli određene pouke za neke nove krize koje nas možda, koliko već u bliskoj budućnosti, očekuju.

O međusobnom odnosu između države i tržišta, kao i neophodnosti međusobne saradnje, svoje viđenje izneo je nobelovac Džozef Štiglic u knjizi „Slobodan pad“, podsećajući nas na svetsku ekonomsku krizu koja se dogodila 2008. godine i koja nam je pokazala da tržišta ne funkcionišu dobro bez adekvatne državne regulative. Iz navedenog proističe da je potrebno pronaći odgovarajući balans između države i tržišta, upravo iz razloga što je navedena kriza razbila iluziju o samoregulaciji tržišta.

Dakle, ne postoji savršeno tržište koje je sposobno da reši sve probleme ekonomije, već je potrebna odgovarajuća državna regulativa. Stoga je uloga države veoma važna, te je neophodno pronaći odgovarajući balans međusobnog uticaja države na tržište i obrnuto. Pravu meru ovog odnosa mora pronaći svaka država za sebe, uvažavajući sopstvene prilike i mogućnosti, sa jedne strane, kao i pomenuta stručna mišljenja i izveštaj ACER-a kada je u pitanju dizajn veleprodajnog tržišta električne energije u EU.

Time se vraćamo na sam početak ovog rada, u kojem se ukazuje da se u oblasti energetike ne može govoriti o potpunoj deregulaciji tržišta, imajući u vidu da je samo jedan deo tržišta energije „otvoren“, te su stoga regulacija i deregulacija u stalnoj interakciji.

O neophodnosti navedenog međusobnog uticaja govori i činjenica da je za zelenu transformaciju privrede i društva, putem sprovođenja Zelene agende, neophodna zajednička aktivnost države i privrede, kao i naučno-istraživačkih institucija i svih nas ponaosob.

LITERATURA

1. Lepotić Kovačević B, „Pravo energetike u pravu Evropske unije“, *Pravo energetike zbornik radova*, Beograd 2005, 480.
2. Lepotić Kovačević B, „Pojmovi i principi prava energetike“, *Pravo energetike zbornik radova*, Beograd, 2005, 434-435.
3. Zakon o ratifikaciji Ugovora o osnivanju Energetske zajednice između Evropske zajednice i Republike Albanije, Republike Bugarske, Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske, Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, Republike Crne Gore, Rumunije, Republike Srbije i Privremene Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija - UEnZ, Sl. glasnik RS, br. 62/06.
4. Barjaktarević D., Marković A., Marković Ž, „Uloga regulatornih tela u adaptaciji, transponovanju i implementaciji propisa EU u oblasti energetike – stanje u Srbiji i regionu“, 34. savetovanje CIGRE Srbija, Vrnjačka Banja, 2-6. jun 2019. godine.
5. Andoura S, Hancher L, et al. (2010). Towards a European Energy Community: A Policy Proposal, Our Europe, Studies&Research.
6. Jovan Mikulović i Željko Đurišić, *Solarna energetika*, Akademska misao, 2019.
7. Ibid.
8. Izveštaj o radu Agencije za energetiku Republike Srbije za 2020. godinu, str. 9.

9. Izveštaj o radu Agencije za energetiku Republike Srbije za 2020. godinu, str. 32.
10. Studija o modelima kapacitivnih mehanizama, izrađena za potrebe Ministarstva rudarstva i energetike Republike Srbije, Deloitte, avgust 2020. godine.
11. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on Common Rules for the Internal Market for Electricity and Amending Directive 2012/27/EU, Official Journal L 158, p. 125-199.
12. Ljubo Mačić, „Regulacija energetskog sektora Srbije, stanje i perspektive“, Agencija za energetiku Republike Srbije, Beograd 2017.
13. EMS AD, https://www.ems.rs/page.php?kat_id=41, pristupljeno: 19.04.2022. godine.
14. SEEPEX Annual Report 2020, <http://seepex-spot.rs/en/rules-and-docs/seepex-annual-report-2020>
15. Energija Balkana, <https://energijabalkana.net/srbija-mora-da-udje-u-voz-energetske-tranzicije/>, pristupljeno: 19.04.2022. godine.
16. Barjaktarević D., „Mere i podsticaji za korišćenje obnovljivih izvora energije“, Sedma međunarodna konferencija - Pravo, ekonomija i menadžment u savremenim uslovima, LEMIMA 2021, *Fakultet za poslovne studije i pravo Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu*, str. 277-292.
17. Stacy C. Davic, Susan W. Diegel, Transportation energy data book: edition 22, Center for Transportation Analysis Engineering Science & Technology Division, september 2002.
18. Bilten AERS broj 563 od 19.04.2022. godine.
19. Ibid.
20. ACER's Final Assessment of the EU Wholesale Electricity Market Design, <https://www.acer.europa.eu/events-and-engagement/news/press-release-acer-publishes-its-final-assessment-eu-wholesale>, pristupljeno 06.05.2022. godine.
21. Energetska bezbednost po svaku cenu, <https://gradskeinfo.rs/energetska-bezbednost-po-svaku-cenu-18-04-2022/>, pristupljeno 20.04.2022. godine.
22. Počela izgradnja gasovoda između Srbije i Bugarske, <https://rs.n1info.com/biznis/pocela-izgradnja-gasovoda-izmedju-srbije-i-bugarske/>, pristupljeno 20.04.2022. godine.
23. Odluka o izradi Strateške procene uticaja integrisanog nacionalnog energetskog i klimatskog plana Republike Srbije za period od 2021. godine do 2030. godine sa projekcijama do 2050. godine na životnu sredinu, „*Službeni glasnik RS*“, br. 79/21.
24. Strategija razvoja energetike Republike Srbije do 2025. godine sa projekcijama do 2030. godine, „*Službeni glasnik RS*“, br. 101/2015.